

**ПРИВАТНЕ АКЦІОНЕРНЕ ТОВАРИСТВО
«ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД «МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ»**

**Методичні рекомендації щодо забезпечення
самостійної роботи студентів
з ДИСЦИПЛІНИ
«Історія Християнської церкви»
(для бакалаврів)**

Київ 2018

Підготовлено завідувачем кафедри українознавства, православ'я та теології Д. С. Мартишиним

Затверджено на засіданні кафедри українознавства, православ'я та теології (протокол № 1 від 30.08.2018 р.)

Мартишин Д. С. Методичні рекомендації щодо забезпечення самостійної роботи з дисципліни «Історія Християнської церкви» (для бакалаврів). – К.: МАУП, 2018. – 22 с.

Методичні рекомендації містять пояснювальну записку, тематичний план, зміст дисципліни «Історія Християнської церкви», теми контрольних робіт та методичні вказівки до виконання контрольної роботи, питання для самоконтролю, а також список літератури.

© Вищий навчальний заклад
«Міжрегіональна Академія
управління персоналом»
(МАУП), 2018

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Самостійна робота студентів в рамках навчальної дисципліни “Історія християнської Церкви” передбачає формування самостійності у здобутті знань, способах оволодіння складними вміннями і навичками бачити зміст та мету роботи, організувати власну самоосвіту, вміння по-новому підходити до вирішення питань, оптимізувати пізнавальну і розумову активність і самостійність, здатність до творчості.

В рамках самостійної роботи під час аудиторних занять та у позааудиторний час студенти:

- ✓ ознайомлюються з основними напрямками майбутньої спеціальності,
- ✓ дізнаються про основні досягнення церковно-історичної науки,
- ✓ усвідомлюють науковий статус та специфіку церковної історії,
- ✓ ознайомлюються з основними поняттями церковно-історичної науки,
- ✓ сформулюють теоретичні узагальнення щодо відповідних базових знань,
- ✓ розширяють кругозір.

Це зумовлює значущість самостійної роботи студентів, їхньої активності, ініціативності та творчості.

Метою організації самостійної роботи студентів є формування у студентів сучасних знань та уявлень стосовно головних напрямків теоретичних та емпіричних досліджень церковно-історичної науки. В результаті вивчення даної дисципліни студенти опанують правила інтерпретації науково встановлених історичних фактів, що характеризують поступ історії християнства.

Самостійне опанування змісту курсу передбачає вивчення студентами теоретичного матеріалу з переліку рекомендованої літератури, підготовку виступів на семінарських заняттях, написання рефератів, наукових записок, підготовку до написання контрольних робіт та виконання тестових завдань.

Завданнями даної дисципліни в межах самостійної роботи студентів є:

- вміння систематизувати, планувати та контролювати власну діяльність;
- практикування здобутих теоретичних знань;
- формування творчих, креативних навичок;
- орієнтація на активні методи опанування інформації, знань;
- формування здібностей до самоосвіти, саморозвитку.

Опанувавши пропоновані форми самостійної роботи, студенти:

- отримають змістовну інформацію про місце історії християнської Церкви в системі сучасного релігієзнавства – її ролі в процесі пізнання реальності, а також у прогнозуванні соціально-релігійних тенденцій;
- матимуть цілісне уявлення про історію християнської Церкви як науку;

- знатимуть специфіку релігійного підходу до вивчення суспільства, соціальних груп, спільнот, організацій, взаємодії особистості та суспільства, соціальних відносин та механізмів їх регуляції;

Індивідуальний пошук знань важливий, адже сприяє розвитку допитливості, зацікавленості, орієнтує на дослідницьку роботу теоретичного або дослідно-експериментального рівнів. Відбувається зближення самостійної роботи з науковим пошуком.

Спираючись на даний принцип, викладач приймає активну участь в організації самостійної роботи студентів, співвідносячи її з навчально-освітньою діяльністю в аудиторії. Реалізації даного принципу сприятимуть наступні правила: викладач повинен

- рекомендувати студентам різноманітні форми самостійної роботи;
- допомагати студентам оволодівати методами самостійної роботи;
- періодично здійснювати контроль за перебігом самостійної роботи студентів.

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН
дисципліни
«Історія Християнської Церкви»

№ п/п	Назви змістових модулів та тем
Змістовий модуль 1. Поява християнства	
1.	Преамбула. Світ перед Різдвам Христовим
2.	Ісус Христос і Його Церква
3.	Християнство перемагає Імперію
Змістовий модуль 2. Перетворення християнства у світову релігію	
4.	Внутрішнє життя Церкви в перші три століття
5.	Період Вселенських соборів
6.	Чернецтво в Церкві
7.	Великий розкол. Спроби подолання
8.	Християнство на Русі
Змістовий модуль 3. Випробування християнства	
9.	Реформація та контрреформація. Секуляризація
10.	Християнський світ
11.	Єресі та відхилення. Модерні сектантські вчення

Разом: _____ годин.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Змістовий модуль 1.

Поява християнства

Тема 1: Преамбула. Світ перед Різдвом Христовим.

Цивілізації Стародавнього Сходу: Сирія і Фінікія, Вавилон і Ассирія, Єгипет і Персія. Еллада, її релігія, філософія, культура. Олександр Македонський, Птолемеї, Селевкіді. Явища еллінізму. Рим як республіка та імперія. Юлій Цезар, Август, Тіберій. Іудея напередодні різдва Христового: історичний і політико-економічний огляд. Римське завоювання та Ірод Великий. Релігія Ізраїлю. Тора. Храм. Обряд. Священство, садуккеї, фарисеї та ессеї. Синадріон, синагога, талмуд. Месіанські передчуття давніх євреїв.

Література: [8; 9; 26; 29; 31; 42; 43; 49; 57; 61; 85]

Тема 2: Ісус Христос і Його Церква.

Засновник християнства. “Історія Церкви”, етимологія та поняття. Специфіка науки і джерела. Поділ церковної історії на періоди. Біблійні та небіблійні джерела. Особистість Христа за Євангеліями, громадське служіння: проповідь, Голгофа, Воскресіння та Вознесіння. П’ятидесятниця. Доля Христових апостолів. Апостольська громада. Місія апостола Павла. Іудейські переслідування.

Література: [1; 7; 13; 38; 44; 58; 76; 86]

Тема 3: Християнство перемагає імперію.

Зилоти. Іудейські війни. Падіння Єрусалима. Християнська місія в післяапостольський період. Поступова євангелізація античного світу. Християнство серед різних верств населення. Початок переслідування, історія гонінь. Релігійно-державні і політичні причини переслідувань. Мучеництво. Акти святих і мучеників.

Література: [10; 12; 13; 28; 31; 46; 72; 95]

Змістовий модуль 2.

Перетворення християнства у світову релігію

Тема 4: Внутрішнє життя Церкви в перші три століття.

Церковна організація. Апостоли, пророки і вчителі. Ієрархічне і неієрархічне служіння. Монархічний єпископат. Митрополії Риму, Олександрії, Антіохії та Єрусалима. Собори цього періоду. Міжцерковне спілкування общин. Віровчення в I-III ст. Перші ересі: гностицизм, монтанізм, монархіанство, донатизм, маніхейство. Боротьба Церкви з

ересями. Канон Святого Письма. Творіння мужів апостольських. Клімент Римський, Ігнатій Антіохійський, Полікарп Смірнський. Апологети. Арістид, ІустинФілософ, Іринеї Ліонський, Тертулліан, Ориген. Твори і богословсько-філософська система Оригена. Богослужіння цього періоду. Молитви, співи, читання св. Письма, проповідь, таїнства Хрещення та Євхаристії. Церковне мистецтво. Богословські школи: Антіохійська та Олександрійська.

Література: [10; 33; 35; 39; 53; 55; 60; 64; 75]

Тема 5: Період Вселенських соборів.

Євангелізація Імперії та її сусідів. Велике переселення народів. Місії у Вірменії та Грузії. Християнство у германців, лонгобардів і британців. Поширення віри Христової серед слов'ян: сербів, словенів, болгар, чехів, поляків, русів. Місії в Аравії та Абіссинії. Костянтин Великий, історія навернення. Міланський едикт 313 року. Союз між Церквою та державою на Сході. Західне християнство та імперія. Язичницька полеміка й церковна апологетика в IV ст. Римський папа і патріархат. Церковне законодавство. Канонічний (юридичний) аспект діяльності помісних і Вселенських соборів. Розкриття християнського вчення в період діяльності соборів. Арій та собор у Нікеї 325 року. Боротьба за "Символ віри". Золота доба богослов'я. Каппадокійський гурток. Блаженний Августин та Іоан Златоуст. Христологічні собори. Імператор Юстиніан. Монофізити та монофіліти. Римський папа і патріархати. Константинопольський єпископ, церковне управління. Ісламська загроза. Іконоборництво і VII Вселенський собор. Підсумки діяльності Вселенських соборів.

Література: [2; 4; 10; 11; 12; 23; 32; 33; 35; 36; 88]

Тема 6: Чернецтво в Церкві.

Старозаповітна аскетична традиція. Провісники чернечого подвигу. ПавелФівейський, Антоній Великий. Давні чернечі статuti. Патерики. Чернецтво на Сході та Заході. Преподобні ІоанКасіан, Бенедикт Нурійський та блаж. Августин. Роль чернечтва в житті Церкви. Ченці-священики та ченці-єпископи. Участь чернечтва в соборотворчому процесі III-VIII ст. Поширення чернечого подвигу серед християн усіх країн і народів. Свята гора Афон як чернеча республіка. Ісихазм та св. Григорій Палама. ІоанДамаскін. Студійський монастир у Константинополі.

Література: [6; 56; 66; 74; 83; 89; 90; 93; 94; 98]

Тема 7: Великий розкол. Спроби подолання.

Відносини Сходу і Заходу з апостольських часів. Перші непорозуміння. Канонічне право Церкви й місце в ньому єпископів Риму та Константинополя. Першість честі чи влади? Візантія за часів династії Комнінів. Патріарх Фотій. Останнє зіткнення Риму і Константинополя.

Велика схизма. Релігійні, політичні й етнографічні причини розриву. Невдалі спроби об'єднання. Наслідки великого розколу. Орієнтальні або так звані Дохалкідонські Церкви та їх відносини з православ'ям і католицизмом. Арабська експансія. Іслам. Виникнення халіфатів. Суніти та шиїти. Мусульманські завоювання. Імперія сельджуків. Війна за Святу Землю. Західні чернечі ордени. Хрестові походи. Падіння Царьграду, статус Грецької Церкви в Османській імперії.

Література: [3; 12; 19; 67-69; 80; 81]

Тема 8: Християнство на Русі.

Русь язичницька. Перші общини християн. Князі Святослав, святі Володимир та Ольга. Хрещення князя, столиці та держави. Період розквіту. Життя новоствореної Церкви до Монгольської доби. Стан християнства під татарським ігом. Перенесення митрополії. Київська та московська єпархії. Церква на території Литовського князівства та Речі Посполитої. Переслідування православ'я католицизмом. Реакція на утиски. Брестська унія. Острозька Біблія та Костянтин Острозький. Заснування братств. Києво-Могилянська академія. Київська митрополія до Переяславської ради. Зміна юрисдикції. Життя церкви у складі Московського патріархату. Революція 1917 року та її наслідки для духовного життя. Православна Церква в Україні в наш час.

Література: [15-17; 20; 30; 32; 37; 47; 51; 52; 54; 63; 71; 82; 87; 91]

Змістовий модуль 3. Випробування християнства

Тема 9: Реформація та контрреформація. Секуляризація.

Середньовічна Європа та причини реформації. Дореформатські рухи: вальденси, альбігойці, Джон Вікліф і гусити. Наростання протесту європейських народів проти Римсько-католицької церкви. Мартін Лютер, Жан Кальвін. Англіканство. Релігійні війни в Європі. Види реформацій. Анабаптисти та баптисти. Реакція Риму на протестантизм. Тридентський собор. Орден Єзуїтів. Константинополь та Реформація. “Православне визнання віри”. Просвітительство в Європі. Масонство. Французька революція. Антихристиянський терор у Туреччині, Росії, Італії, Німеччині, Китаї та інших країнах світу. Новітній секуляризм. Психологія, падіння релігійності. Секуляризація законодавства.

Література: [16; 22; 27; 34; 40; 49; 50; 70; 77]

Тема 10: Християнський світ.

Католицька церква. Папська держава. Соціальна доктрина. Ватикан та його собори, найвизначніші папи. Помісні православні Церкви: Константинопольська, Олександрійська, Антіохійська, Єрусалимська, Руська, Грузинська, Елладська, Кіпрська, Сербська, Болгарська, Румунська та

інші. Християнство у Святій Землі, Західній і Центральній Європі, Азії, Африці, США та Австралії. Східні Церкви, що не перебувають у спілкуванні із Вселенським Православ'ям. Екуменізм і Всесвітня Рада Церков.

Література: [5; 14; 18; 25; 34; 45; 59; 62; 65; 73; 78; 84; 92; 96; 99]

Тема 11: Єресі та відхилення. Модерні сектантські вчення.

Тоталітарні вчення: комунізм, фашизм, німецький нацизм. Модерні секти: мормони, адвентисти, свідки Єгови, церква об'єднання Муна, східні культу, сайєнтологія, NewAge, сатанізм, ісламський фундаменталізм, вакхабізм і талібан.

Література: [21; 24; 41; 48; 79; 97]

ПЛАНІ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Семінарське заняття 1.

Тема: Історія християнської Церкви як наука.

Мета: Закріплення лекційного матеріалу.

Основний зміст.

Предмет, цілі та значення курсу. Проблема наукового статусу та специфіки церковно-історичного знання. Основні рівні церковно-історичного знання.

I. Питання до групового обговорення:

1. Предметно-об'єктна специфіка історії християнської Церкви.
2. Задачі та функції церковної історії як науки.
3. Взаємозв'язок церковної історії з іншими науками (обговорення представлених графічних схем).

Контрольні запитання:

Що вивчає історія християнської Церкви?

Періодизація історії християнської Церкви?

Про які ключові праці по історії Церкви вам відомо?

II. Представлення результатів практичного завдання індивідуального виконання за заздалегідь визначеною тематикою:

Представити розроблену графічну схему зв'язку історії християнської Церкви з іншими дисциплінами.

III. Письмова робота (15-20 хв.)

а. Прокласифікуйте надані далі твердження за такими критеріями:
згоден / згодна (+)

не згоден / не згодна (-)

частково згоден / частково згодна (+-)

	Історія Церкви – богословська наука.	
	Історія Церкви – важлива складова історії суспільства.	
	Історія Церкви – це виключно дати, імена і факти.	
	Історія Церкви буде незрозумілою без усвідомлення віровчальної доктрини християнства.	

Історія Церкви – це ключ до розуміння закономірностей розвитку європейської культури.	
Історія Церкви – це складова історії європейського і світового мистецтва.	
Історія Церкви – це наука про соціальні процеси.	
Історія Церкви – це наука про громадські інститути.	
Історія Церкви – це наука про християнську мораль.	
Історія Церкви – це наука про суспільні відносини.	
Історія Церкви – не наука, а спосіб поширення міфів.	
Історія Церкви – наука про історичний процес.	
Історія Церкви – наука про виникнення, основні етапи еволюції та майбутній розвиток людської цивілізації.	
Історія Церкви – це історія Середньовіччя.	
Історія Церкви – це, свого роду, рефлексія людини щодо свого призначення.	

б. Допишіть визначення

Історія Церкви є наукою про.....

Помісна Церква це.....

Патріарх це.....

Центром західного християнства є .....

Главою християн-католиків являється .....

IV. Підбиття підсумків та визначення завдань до наступного семінарського заняття.

Література: [3, 5, 9, 10, 13, 20, 31, 34, 36, 37, 43]

Семінарське заняття 2.

Тема: Християнство та Римська імперія

Мета: Закріплення лекційного матеріалу. Надання додаткової до лекційного матеріалу інформації.

Основний зміст.

Загальна характеристика положення християн в Римській імперії.

Причини гонінь та їх інтенсивність.

I. Питання до групового обговорення:

1. Поширення християнства. Місіонерські подорожі апостола Павла.
2. Християнство в Римі. Перші общини “Вічного міста”.
3. Причини гонінь на християн. Типові обвинувачення.

Християнські апологети.

Контрольні запитання:

Імператор Нерон і його ставлення до християн.

Апостоли Петро та Павло і особливості їх проповіді.

Перші книги Нового Завіту.

Християнське мистецтво у I-II ст. Значення поширених символів.

II. Представлення результатів практичного завдання індивідуального виконання за задалегідь визначеною тематикою:

Представити таблицю відомих вам християнських апологетів I-III ст., вказати їх головні праці та основні ідеї

<i>Апологети</i>	<i>Назви головних творів</i>	<i>Основні ідеї</i>

III. Оберіть один варіант відповіді

Хто вважається засновником першої християнської общини в місті Рим?

- а. Апостол Павло;
- б. Апостол Петро;
- в. Єпископ Лін;
- г. Апостол Марк;

Хто з імператорів Римської імперії спалив Рим та звинуватив у цьому християн?

- а. Тіт;
- б. Нерон;
- в. Діоклетіан;
- г. Марк Аврелій;

Місто, де вперше прозвучала проповідь апостола Петра називалось:

- а. Єрусалим;
- б. Рим;
- в. Антиохія;
- г. Дамаск;

Який з перчислених символів був поширеним у древніх християн:

- а. Риба;
- б. Яблуко;
- в. Квадрат;
- г. Рівносторонній трикутник;

IV. Підбиття підсумків та визначення завдань до наступного семінарського заняття.

Література: [7, 11, 14, 17, 18, 30, 42]

Семінарське заняття 3.

Тема: Міланський едикт та новий формат державно-церковних відносин.

Мета: Закріплення лекційного матеріалу. Надання додаткової до лекційного матеріалу інформації.

Основний зміст. Імператор Костянтин. Міланський едикт. Місце Церкви в житті імперії. Імператриця Олена. Заснування Константинополя. Перший Вселенський собор.

I. Питання до групового обговорення:

1. Причини поширення християнства у I-III ст.

2. Що спонукало імператора Костянтина зробити християнство дозволеною релігією.

Контрольні запитання:

Як прийшов до влади імператор Костянтин?

Що спонукало імператора Костянтина заснувати нову столицю?

Імператриця Олена та її діяльність в Палестині.

II. Представлення результатів практичного завдання індивідуального виконання за задалегідь визначеною тематикою:

Представити схему/таблицю відомих вам християнських авторів IV-V ст., вказавши назви їх праць та головну тематику.

III. Письмова робота (15-20 хв.)

a. Оберіть один варіант відповіді

Згідно Міланському едикту християнство стало:

а. Забороненою релігією;

б. Дозволеною релігією;

в. Державною релігією;

г. Релігією, яку були зобов'язані сповідувати вищі державні чиновники;

Засноване імператором Костянтином місто Константинополь (Візант) зараз має назву:

а. Стамбул;

б. Анкара;

в. Ізмір;

г. Жоден з варіантів не вірний, оскільки місто не зберіглось до нашого часу;

Ким з імператорів була зроблена остання спроба відновити язичництво в Римській імперії (після Міланського едикту)?

а. Юліаном Відступником;

б. Констанцієм Хлором;

в. Костянтином II

г. Граціаном

В якому місті відбувся Перший Вселенський собор:

а. Константинополь;

б. Нікея;

в. Рим;

г. Олександрія.

IV. Підбиття підсумків та визначення завдань до наступного семінарського заняття.

Література: [6, 11, 13, 15, 21, 36, 37]

Семінарське заняття 4.

Тема: Вселенські собори. Іслам. Церковне мистецтво та архітектура.

Мета: Закріплення лекційного матеріалу. Надання додаткової до лекційного матеріалу інформації.

Основний зміст.

Аріанство. Монофізитство. Іконоборство. Розвиток християнської іконографії та архітектури.

I. Питання до групового обговорення:

1. Монофізитство і відділення східних християн.
2. Розвиток християнських зображень. Трульський собор та обмеження у використанні древньохристиянської символіки. Іконоборство.

Контрольні запитання:

В чому сутність вчення монофізитів?

Форми храмової архітектури: базиліка та хрестовокупольний храм?

Причини появи іконоборства?

II. Представлення результатів практичного завдання індивідуального виконання за заздалегідь визначеною тематикою:

Представити таблицю сучасних дохалкідонських церков та охарактеризувати кожну в кількісному вимірі (єпископат, парафії, віруючі).

III. Письмова робота (15-20 хв.)

а. Прокласифікуйте подані далі твердження за такими критеріями:
згоден / згодна (+)

не згоден / не згодна (-)

частково згоден / частково згодна (+ -)

Формулювання віровчальної доктрини є прерогативою Вселенського собору.	
Коптська, Армянська, Малобарська, Сирійська церкви є дохалкідонськими	
Іконоборство, головним чином, ініціювалось імператорми.	
Грубе втручання влади у справи Церкви і укази імператорів в сфері догматичної полеміки не сприяли збереженню церковного миру.	
Християнська іконографія є віровченням, що виражене у фарбах.	
Іконоборці забороняли будь-які зображення в храмах.	
Трульський собор заборонив древньохристиянські зображення.	
Чи корелюється швидке поширення ісламу та поява іконоборства?	
Ряд імператорів брали активну участь у полеміках на Вселенських соборах.	
Чи можливе скликання VIII Вселенського собору?	
Церковні догмати є обмеженням для людського розуму.	
Індивідуальний досвід в християнстві авторитетніше соборних постанов.	

IV. Підбиття підсумків та визначення завдань до наступного семінарського заняття.

Література: [6, 11, 13, 21, 25, 26, 35]

Семінарське заняття 5.

Тема: Хрестові походи. Відділення Західної церкви. Наслідки схизми для Сходу і Заходу.

Мета: Закріплення лекційного матеріалу. Надання додаткової до лекційного матеріалу інформації.

Основний зміст. Полеміка Патріарха Фотія та Папи Миколая. Хрестові походи: ціль, організація, оцінка успішності. Кардинал Гумберт та Патріарх Михаїл Керуларій. Великий розкол.

I. Питання до групового обговорення:

1. Рим і Константинополь – різні традиції одного християнства.
2. Хрестові походи: досягнення, втрати та моральний аспект.
3. Четвертий хрестовий похід та його наслідки для християнського світу.

Контрольні запитання:

Чи був розкол східного і західного християнства невідворотним?

Чи можна сказати, що хрестові походи досягли своєї мети?

Як вплинули хрестові походи на взаємовідносини християнства та ісламу?

II. Письмова робота (15-20 хв.)

Написати невелике ессе-роздум на тему “Чи може Церква давати благословення на військові кампанії?”

III. Підбиття підсумків та визначення завдань до наступного семінарського заняття.

Література: [6, 18, 28, 44]

Семінарське заняття 6.

Тема: *Падіння Константинополя. “Авіньонський полон” пап. Реформація в Європі.*

Мета: Закріплення лекційного матеріалу. Надання додаткової до лекційного матеріалу інформації.

Основний зміст. Християнський світ після падіння Візантії. Подальша доля Західного християнства. Передвісники Реформації. Реформація. Протестантизм (загальні відомості).

I. Питання до групового обговорення:

1. Який внесок в Європейську історію зробила Візантійська імперія.
2. Чи вірним буде твердження в контексті процесів Реформації, що “Слабкість Західної Церкви була в її силі”?

Контрольні запитання:

З якого моменту, на вашу думку, падіння Візантії було неминучим?

Чи могла Римська Церква запобігти Реформації?

В чому головні причини популярності реформаторських ідей Мартіна Лютера?

II. Представлення результатів практичного завдання індивідуального виконання за задалегідь визначеною тематикою:

Протягом навчального періоду обов’язковим є опрацювання (прочитання та реферативне конспектування) роботи єпископа *Кассиана (Безобразова): «Христос и первохристианское поколение».*

а. Представити конспект нотаток по роботі єпископа *Кассиана* (Безобразова): «Христос и первохристианскоепоколение».

III. Підбиття підсумків та визначення завдань до наступного семінарського заняття.

Література: [1, 2, 6, 18, 28, 45]

ТЕМАТИКА РЕФЕРАТІВ

В разі пропуску семінарського заняття студент складає реферат на тему пропущеного заняття (студент може обирати одну із запропонованих тем, але може власно визначити тему у відповідності до тематики семінарського заняття, узгодивши її з викладачем).

ТЕМАТИКА РЕФЕРАТІВ ДО СЕМІНАРСЬКОГО ЗАНЯТТЯ 1.

1. Загальні відомості про першоджерела по історії християнської Церкви (Євсевій Кесарійський, Скорат Схоластик, Анна Комніна).
2. Сучасні дослідження по історії християнства.
3. Вивчення істоїї Церкви у вищій школі (відчизняний та зарубіжний досвід).

ТЕМАТИКА РЕФЕРАТІВ ДО СЕМІНАРСЬКОГО ЗАНЯТТЯ 2.

1. Християнське мистецтво I-III століття та його символічне навантаження.
2. Гоніння на християн в часи імператора Діоклетіана.
3. Тертуліан та його апологетична діяльність.

ТЕМАТИКА РЕФЕРАТІВ ДО СЕМІНАРСЬКОГО ЗАНЯТТЯ 3.

1. Імператриця Олена та її подорож в Палестину.
2. Аріанство та Перший Вселенський собор.
3. Церковне шанування імператора Костянтина у православній та католицькій традиції.

ТЕМАТИКА РЕФЕРАТІВ ДО СЕМІНАРСЬКОГО ЗАНЯТТЯ 4.

1. Причини появи іконоборства.
2. Традиції храмових розписів в іконоборчу епоху.
3. Ікони доіконоборчого періоду (на основі зібрання Синайського монастиря).

ТЕМАТИКА РЕФЕРАТІВ ДО СЕМІНАРСЬКОГО ЗАНЯТТЯ 5.

1. Перший хрестовий похід.
2. Хрестовий похід дітей.
3. Четвертий хрестовий похід.

ТЕМАТИКА РЕФЕРАТІВ ДО СЕМІНАРСЬКОГО ЗАНЯТТЯ 6.

1. “Авіньйонський полон” папства.
2. Передвісники Реформації в Європі (Джон Уікліф, Ян Гус)
3. Мартін Лютер та його діяльність.

ВАРІАНТИ КОНТРОЛЬНИХ РОБІТ

Варіант 1.

1. Історія Церкви як наука.
2. Перші документальні пам’ятки християнства.
3. Проповідницька діяльність апостола Павла.

Варіант 2.

1. Новий Завіт (структура і авторство).
2. Християни і Римська імперія.
3. Молитовні зібрання перших християн

Варіант 3.

1. Християнські символи в Римських катакомбах.
2. Апологети християн.
3. Християнство в Малій Азії.

Варіант 4.

1. Імператор Костянтин Великий.
2. Імператриця Олена і християнські реліквії Палестини.
3. Юліан Відступник і його спроби відродити язичництво.

Варіант 5.

1. Аріанство і Перший Вселенський собор.
2. Вчення Несторія та Третій Вселенський собор.
3. Монофізитство і відділення східних християн.

Варіант 6.

1. Трульський собор.
2. Іконоборство (загальна характеристика).
3. Торжество Православ’я (історія встановлення свята).

Варіант 7.

1. Великий розкол 1054 року.
2. Перший хрестовий похід.
3. Хрестовий похід дітей.

Варіант 8.

1. Четвертий хрестовий похід.
2. Падіння Візантії.

3. Нікейська імперія.

Варіант 9.

1. Західна Церква після падіння Візантії.
2. “Авіньйонський полон” папства (загальна характеристика).
3. Ріст невдоволення Римською Церквою в Європі.

Варіант 10.

1. Джон Уікліф як один з передвісників Реформації.
2. Ян Гус і його діяльність.
3. Реформація. Мартін Лютер.

КОНТРОЛЬ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ

Контроль успішності та якості підготовки студентів протягом навчального періоду здійснюється в ході виконання самостійної роботи, написання робіт (рефератів, складання схем-таблиць, тестів, конспектів за результатами опрацювання богословських творів) за програмою курсу, а також активної участі в обговоренні проблемних питань в ході семінарських занять. В разі пропущення студентом семінарських занять, ним виконується реферативна робота за пропонованим переліком тем (обсяг 6-10 сторінок). В разі необхідності контролю знань (рубіжного контролю) можливе проведення контрольної роботи.

Підсумкова атестація з курсу відбувається заліком, до якого допускаються студенти, які виконали вимоги відповідної навчальної програми та успішно виконали індивідуальні роботи.

Для допуску до заліку з дисципліни студенти повинні виконати наступні навчальні завдання:

1. відпрацювати всі семінарські заняття.
2. в разі пропуску семінарського заняття представити реферативну роботу з відповідної теми заняття.
3. обов'язковим є виконання письмових робіт п'ятого та шостого семінарських занять.

КОНТРОЛЬНИЙ ТЕСТ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

а. оберіть один варіант відповіді:

1. Єдина історична книга Нового Завіту називається

- а. Апокаліпсис;
- б. Послання до Римлян;
- в. Діяння апостолів;
- г. Послання до Галатів;

2. “Апостолом язичників” називають

- а. Апостола Павла;

- б. Апостола Марка;
- в. Апостола Луку;
- г. Апостола Андрія;

3. “Дозволеною релігією” християнство визнав імператор

- а. Костянтин Великий;
- б. Юстиніан Великий;
- в. Феодосій;
- г. Юліан;

4. У Візантійській імперії повністю заборонив язичництво імператор

- а. Феодосій;
- б. Костянтин II;
- в. Юстиніан;
- г. Гонорій;

5. На Першому Вселенському соборі було засуджено

- а. Маніхейство;
- б. Несторіанство;
- в. Монофізитство;
- г. Аріанство;

6. Сьомий Вселенський собор відбувся у

- а. 551 р.;
- б. 341 р.;
- в. 325 р.;
- г. 787 р.;

7. Хто із Константинопольських патріархів зробив першу спробу похрестити Русь:

- а. Ігнай;
- б. Фотій;
- в. Михаїл;
- г. Тарасій;

8. Хто з нижче названих вважається передвісником Реформації:

- а. Джордано Бруно;
- б. Ян Гус;
- в. Галілео Галілей;
- г. Ульріх Цвінглі;

9. На чолі Реформації в Німеччині стояв:

- а. Джон Уікліф;
- б. Мартін Лютер;

- в. Ульріх Цвінглі;
- г. Жан Кальвін;

10. "Женевський папа" так, за жорстке втілення реформаторських ідей називали:

- а. Мігеля Сервета;
- б. Гійома Фареля;
- в. Жана Кальвіна;
- г. Мартіна Лютера;

Ключі до тестів для самоперевірки:

1 – в
2 – а
3 – а
4 – в
5 – г
6 – г
7 – б
8 – б
9 – б
10 – в

ТЕМИ КОНТРОЛЬНИХ РОБІТ

4. Історія Церкви як наука.
5. Першодокументальні пам'ятки християнства.
6. Проповідницька діяльність апостола Павла.
7. Новий Завіт (структура і авторство).
8. Християни і Римська імперія.
9. Молитовні зібрання перших християн
10. Християнські символи в Римських катакомбах.
11. Апологети християн.
12. Християнство в Малій Азії.
13. Імператор Костянтин Великий.
14. Імператриця Олена і християнські реліквії Палестини.
15. Юліан Відступник і його спроба відродити язичництво.
16. Аріанство і Перший Вселенський собор.
17. Вчення Несторія та Третій Вселенський собор.
18. Монофізитство і відділення східних християн.
19. Трульський собор.
20. Іконоборство (загальна характеристика).
21. Торжество Православ'я (історія встановлення свята).
22. Великий розкол 1054 року.
23. Перший хрестовий похід.
24. Хрестовий похід дітей.
25. Четвертий хрестовий похід.

26. Падіння Візантії.
27. Нікейська імперія.
28. Західна Церква після падіння Візантії.
29. "Авіньйонський полон" папства (загальна характеристика).
30. Ріст невдоволення Римською Церквою в Європі.
31. Джон Уїкліф як один з передвісників Реформації.
32. Ян Гус і його діяльність.
33. Реформація. Мартін Лютер.

ВКАЗІВКИ ДО ВИКОНАННЯ КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ

Основою оволодіння матеріалом програми вивчення курсу «Історія Християнської Церкви» є систематична, активна та самостійна робота студентів щодо вивчення навчальної, наукової, спеціальної літератури, вирішення ситуаційних завдань та задач із навчальних тем дисципліни, написання рефератів і наукових повідомлень, виконання контрольних робіт. Засвоєння матеріалу сприятиме розвиненості індивідуальних умінь і здібностей слухачів щодо роботи з першоджерелами та підручниками.

Обираючи тему, студент на власний розсуд опрацьовує одну із запропонованих у переліку тем. Варто обирати так, щоб вона викликала інтерес або була пов'язана з практичною діяльністю студента, а також сприяла максимальному застосуванню знань та набуттю практичного досвіду.

При підготовці відповідей на питання контрольної роботи студент повинен ознайомитись з навчальними посібниками, переліченими в списку літератури. Необхідно знайти глави чи розділи, які містять матеріал щодо конкретного питання та ретельно вивчити (прочитати, зрозуміти, законспектувати) його.

У контрольній роботі потрібно концентровано викласти основний зміст відповідей на поставлені питання. В цілому в контрольній роботі мають бути відповіді на кожне зазначене питання. По кожному питанню, якщо їх декілька, необхідно зробити стислий висновок.

Для підготовки відповідей потрібно також вивчити не тільки навчальну літературу, але й першоджерела-твори богословів, які варто прочитати і зрозуміти основні ідеї цих авторів. Адже підготовка контрольної роботи - це не тільки конспектування навчальної літератури, але й творчий процес. Саме тому відповіді на питання повинні бути досить повними, самостійними, відображати рівень загальної культури та спеціальних знань студентів.

Обсяг контрольної роботи - 10-15 сторінок друкованого тексту, відповідно вдвічі більше - рукописного. На початку роботи потрібно вказати тему або теми роботи та викласти план роботи, який відбиватиме структуру роботи (чіткий порядок побудови тексту, зв'язок між окремими частинами). Структура контрольної роботи має бути такою: титульний лист (прізвище, ім'я та по-батькові студента; факультет, назву навчального закладу; дисципліну, з якої виконується робота; варіант контрольного завдання;

прізвище, ім'я та по-батькові викладача; місто та рік виконання роботи); план роботи; вступ (де викладена актуальність та основні положення обраної теми або тем, об'єкт та предмет аналізу); основна частина (розглянуті питання); висновки; список використаної літератури (потрібно вказати навчальні посібники та додаткову літературу, використані при виконанні контрольної роботи). Всі сторінки мають бути пронумеровані (крім першої - титульної) та відповідно відображені в плані роботи.

Особливу увагу слід приділити оформленню контрольної роботи. Вона повинна бути виконана охайно, ретельно. Кожна відповідь розпочинається з назви питання, закінчується коротеньким висновком. Кожен розділ роботи починається з нової сторінки.

Титульний аркуш

МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

Навчально-науковий інститут міжнародних відносин і соціальних наук

Кафедра українознавства, православ'я та теології

Контрольна робота з дисципліни «Історія Християнської Церкви»

Виконана студентом групи

Викладач:

Київ 2018

ПИТАННЯ ДО ЗАЛІКУ

1. Що вивчає церковна історія?
2. Чи існує зв'язок між церковною та світською історіями?
3. Як людство було підготовлене до пришествя Христа?
4. Стан язичництва напередодні Різдва Христового.
5. Іудейські вірування про Месію.
6. Політичне становище Іудеї.
7. Які філософські школи існували в період перед Різдом Христовим?
8. Що таке еллінізм?
9. Перше чудо Христа.
10. Небіблійні джерела про життя Христа.
11. Заснування Церкви.
12. Життя Єрусалимської общини.
13. Діяльність апостолів.
14. Як поширювалось Християнство?
15. Доля апостолів.

16. Відносини Церкви зі світом у перші століття свого буття.
17. Переслідування християн іудеями.
18. Гоніння Римської імперії на Церкву.
19. Причини переслідувань.
20. Життя Церкви в період гонінь.
21. Церковна організація.
22. Ієрархія Церкви.
23. Неієрархічне служіння в Церкві.
24. Єретики апостольського періоду.
25. Апологети.
26. Богослужіння в перші три століття.
27. Християнське мистецтво в Римі.
28. Християнізація Римської імперії.
29. Проповідь варварським народам.
30. Що декларував Міланський едикт?
31. Церква і держава після 313 року.
32. Які патріархати ви знаєте?
33. Що розглядав I Вселенський собор?
34. Символ віри.
35. III-IV Вселенські собори.
36. VII Вселенський собор.
37. Іконографія в Церкві.
38. Церковний календар і богослужіння.
39. Інститут чернецтва.
40. Причини розколу церков.
41. Догматичні відхилення Риму.
42. Папи та імператори.
43. Етнографічні і політичні причини схизми.
44. Унії між Сходом і Заходом.
45. Наслідки розколу 1054 року.
46. У чому полягала ісламська загроза?
47. Становище церкви у Візантії до падіння Константинополя.
48. Найвизначніші діячі Церкви після розколу.
49. Мистецтво у Візантії, найвизначніші пам'ятники.
50. Катакомби та перші ікони.
51. Слов'янські язичницькі вірування.
52. Храми на Русі до 988 року.
53. Наслідки християнізації Русі.
54. Реакція православ'я на проголошення унії.
55. Богословські школи та братства у період до першої половини XVII ст.
56. Коли і ким була хрещена Грузія?
57. Церкви в Індії, Персії, Сирії.
58. Християнізація Єгипту і Північної Африки.
59. Доля Церкви на Святій Землі.

60. Життя Київської митрополії під юрисдикцією Московського патріархату.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Основна:

1. Біблія. Книги Священного Письма Старого та Нового Завіту.
2. Абрамович С. Релігієзнавство: Підручник/ С. Абрамович, М. Тілло, М. Чікарькова. - К.: Дакор, 2006.
3. Аверкий (Таушев), архиеп. Семь вселенских соборов. – СПб., 1995.
4. Амвросий (Погодин), архим. Св. Марк Ефесский и Флорентийская уния.– Jordanville, 1963. – Репр.: М., 1994.
5. Ангелод Д. История Византия. Часть 2, София, 1968.
6. Амман А. Путь отцов: краткое введение в патристику: Пер.сфр. – М., 1994.
7. Арсений (Стадницкий), митр. Исследования и монографии по истории Молдавской Церкви. – СПб., 1904.
8. Афонский патерик. – М., 1994.
9. Батчелор М. Открывая Библию. – Б. м., 1998.
10. Белявский В.А. Тайны Вавилона. – М., 2001.
11. Бойд Роберт Т. Курганы. Гробницы. Сокровища: Иллюстрированное введение в библейскую археологию. – Б. м., 1989.
12. Болотов В.В. Лекции по истории древней Церкви. – СПб., 1907-1918. – Репр.: М.,
13. Бриллиантов А.И. Император Константин Великий и Миланский эдикт 313 г. – Пг., 1916.
14. Василий (Кривошеин), архиепископ. Поместный Собор Русской Православной Церкви и избрание Патриарха Пимена. СПб., 2004.
15. Васильев А.А. История византийской империи 324-1453. – СПб., 1998.
16. Валько В Первісне християнство. – Львів, 1997.
17. Вейш Я.Я. Религия и церковь в Англии. – М., 1976.
18. Владимирский сборник в память 950-летия крещения Руси (988-1938). Белград, 1938.
19. Волконский А. Католичество и Священное Предание Востока. – Париж, 1933-1934. – Репр.: Львов, 1991.
20. Воскресенский Г.А. Православные славяне в Австро-Венгрии.– СПб., 1913.
21. Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви. Т.4. Ч.2. К., 1998.
22. Гедеон (Докунины), митр. История Христианства на Северном Кавказе до и после присоединения его к России. – М., 1992.
23. Головащенко С. Історія Християнства: Курс лекцій. – К., 1999.
24. Голубинский Е.Е. История Русской Церкви [до сер. 16 в.]. – М., 1900-1911.
25. Ді Фіоріно М. Сайєнтологія: релігія, створена науковим фантастом: Пер. з італ. – Львів, 1998.
26. Джеджора О. Історія Європейської цивілізації. – Львів, 1999.

27. Джерела канонічного права Православної Церкви. – Харків, 1997.
28. Єговізм і єговісти. – К., 1974.
29. Елевферий (Богоявленский), митр. “Папство” в вопросе соединения церквей. – Париж, 1940.
30. Залер И. Иудаизм: основы, законоположения, правила и обычаи. – Иерусалаим, 1981.
31. Зассе Г. Кто такі лютерани? – Duncanville; Минск, 1999.
32. Зелинский Ф.Ф. Римская империя: Пер. с пол. – СПб., 1999.
33. Иллюстрированная история религий: В 2 т. – М., 1992.
34. Иоанн (Экономцев), игум. Православие. Византия. Россия: Сб.статей.– М., 1992.
35. История древнего мира. Древний Рим. – Минск, 2000.
36. Історія південних і західних слов'ян. – К., 1987.
37. Каллист (Уэр), еп. Православная Церковь. – М., 2001.
38. Карсавин Л.П. Католичество: Общий очерк. – Петроград, 1918. – Репр.: Брюссель, 1974.
39. Карсавин Л.П. Св. отцы и учителя Церкви (раскрытие православия в их творения). – М., 1994.
40. Карташев А.В. Вселенские соборы. – М., 1994.
41. Карташев А.В. Очерки по Истории Русской Церкви. – Париж, 1959.– Репр.: М., 1991-1993.
42. Кассиан (Безобразов), еп. Христос и первое христианское поколение. – Париж, 1950.
43. Киприан архим. Патрология. – М., 1996.
44. Ковальский Я.В. Папы и папство: Пер. с пол. – М., 1986.
45. Козік П.З. Кто такі адвентисти. – К., 1961.
46. Коростовцев М.А. Религия древнего Египта. – М., 1976.
47. Крывелев И.А. История религий: Очерки: В 2 т. – М., 1976.
48. Кубланов М.М. Возникновение христианства. – М., 1974.
49. Купранець О.Ф. Православна Церква в міжвоєнній Польщі, 1918-1939. – Рим, 1974.
50. Лебедев А.П. Собрание церковно-исторических сочинений. – СПб.; М.; 1896-1905. – Т. 1-10.
51. Лебедев А. Исторические очерки состояния Византийско-восточной церкви от конца XI до середины XV в. СПб., 1998.
52. Лебедев Л., прот. Крещение Руси. – М., 1987.
53. Лжеучения нашего времени: Сб. материалов. – ТСЛ, 1999.
54. Ліндсей Д. Коротка історія культури від доісторичних часів до доби Відродження: Пер. з англ. К., 1995.
55. Лортц Й. История церкви, рассмотренная в связи с историей идеи: Пер. с нем. – М., 1999.
56. Ляшевский С., прот. История христианства в земле Русской с 1 века по 11. – Балтимор, 1968.
57. Макарий (Булгаков), митр. История Русской Церкви [до 1667 г.]: В 12т. – М., 1994.

58. Мансуров С., свящ. Очерки по истории Церкви (Богословские труды). – М., 1971. – Сб. 6-7.
59. Марченко Алексей, протоиерей. Религиозная политика советского государства в годы правления Н.С. Хрущева и ее влияние на церковную жизнь в СССР. М., 2010.
60. Мейендорф И., прот. Византия и московская Русь: Очерк по истории церковных и культурных связей в 14 в.: Пер. с англ. – Paris, 1990.
61. Меллиоранский Б. М. Лекции по истории и вероучению древней христианской Церкви (1-8 вв.). – СПб., 1910-1913.
62. Минеи-Четьи на русском языке. – М., 1903-1911.
63. Мень А., прот. История религии: В 7 т. – М., 1991-1992.
64. Мень А., прот. Первые апостолы. – М., 2000.
65. Міненко Тимофій, протопресвітор. Православна Церква в Україні під час Другої світової війни 1939-1945 р.р. Львів, 2000
66. Никодимов И.Н. Воспоминания о Киево-Печерской Лавре. Мюнхен, 1960.
67. Одинцов М.И. Государство и Церковь. История взаимоотношений. 1917-1938. М., 1991.
68. Омэнн Дж. О.Р. Христианская духовность в католической традиции: Пер. с англ. – Рим; Люблин, 1994.
69. Отцы и учителя III века: Антология. – М., 1996.
70. Очерк истории еврейского народа. – Иерусалим, 1990.
71. Павлов С.В., Мезинцев К.В., Любинцева О.О. Географія релігій. – К., 1999.
72. Папство и его борьба с православием. – М., 1993.
73. Покровский А. И. Соборы древней Церкви эпохи первых трех веков: Историко-каноническое исследование. – Сергиев Посад, 1914.
74. Покровский Н., свящ. Краткий очерк церковно-исторической жизни православной Грузии со времени появления в ней христианства и до вступления ее в подданство России. – Тифлис, 1905.
75. Полный православный богословский энциклопедический словарь. – М., 1992.
76. Поляковская М.А. Портреты византийских интеллектуалов (Димитрий Кидонис, Николай Кавасила, Алексей Макремволид). – Екатеринбург, 1992.
77. Поснов М.Э. История Христианской Церкви (до разделения Церквей–1054г.).– К., 1991.
78. Поспеловский Д.В. Русская Православная Церковь в двадцатом веке. М., 1995.
79. Рансимен С. Падение Константинополя в 1453 г. М., 1983.
80. Рансимен С. Восточная схизма. Византийская теократия. М., 1998.
81. Робертсон Р. Восточные христианские церкви: церковно-исторический справочник: Пер. с англ. – СПб., 1999.
82. Рожков В., прот. Очерки по истории Римо-католической Церкви: Курс лекций. – М.: Колокол, 1994.
83. Русская Православная Церковь 988-1988. – М., 1988.
84. Свенцицкая И.С. Тайные писания первых христиан. – М., 1980.

85. Свистун В. Рятуючи тіла та душі. Київські монастирі в роки Другої Вітчизняної. // Вісник прес-служби УПЦ. №27. 2003.
86. Свитич А. Православная Церковь в Польше и ее автокефалия. – Буэнос-Айрес, 1959.
87. Сидоров А.И. Древнехристианский аскетизм и зарождение монашества. – М., 1996.
88. Скабалланович М. Толковый Типикон: В 3 т. – К., 1910-1915. – Репр.: Рим, 1985; М., 1993.
89. Сказания о земной жизни пресвятой Богородицы. – М., 1904.
90. Скальфи Р. Я с вами до скончания века: Краткая история католической церкви. – Милан; М., 1998.
91. Скурат К.Е. История Поместных Православных Церквей: В 2 т. – Б. м.: Русские огни, 1994.
92. Славінський П.Й. Релігійний вінегрет: кілька слів про нові релігійні парарелігійні форми: Пер. з пол. – Львів, 1999.
93. Соколов И.И. Епархиальное управление в праве и практике Константинопольской Церкви. – СПб., 1914.
94. Соколов И.И. Константинопольская Церковь в 19 веке. Опыт исторического исследования, – СПб., 1904.
95. Соколов А. Мстислав (Скрипник). К., 2009.
96. Тальберг Н.Д. История Русской Церкви. – Jordanville, 1959.
97. Тальберг Н.Д. История Христианской Церкви. – Jordanville, 1964. – Репр.: М., 1991.
98. Тальберг Н. Д. Русская Православная Церковь в Северной Америке: Историческая справка. – Jordanville, 1955.
99. Токарев С.А. Религия в истории народов мира. – М., 1986.
100. Успенский Ф.И. История Византийской империи. М., 2002.
101. Фаррар Ф.В. Жизнь и труды св. апостола Павла. – К., 1994.
102. Филарет (Гумилевский), архиеп. История Русской Церкви (до 1826г). – Рига; М., 1847-1848, 1895.
103. Филарет (Гумилевский), архиеп. Историческое учение об отцах Церкви. – СПб., 1882.
104. Феодосий (Процюк), митрополит. Обособленческие движения в Православной Церкви на Украине. М., 2004.
105. Флоровский Г., прот. Византийские отцы 5-8 веков. – Париж, 1933. – Репр.: М., 1992.
106. Флоровский Г., прот. Восточные отцы 4 века. – Париж, 1931. – Репр.: М., 1992.
107. Флоровский Г., прот. Пути русского богословия. – 3-е изд. – Париж, 1983.
108. Фрис В. де. Православие и католичество: Противоположность или взаимодополнение. – Брюссель, 1992.
109. Фроссар А. Соль земли: о главных монашеских орденах. – Брюссель, б. г.
110. Хольц Л. ОФМ. История христианского монашества. – СПб., 1993.
111. Хома І. Нарис історії вселенської церкви. – Львів, 1995.
112. Цыпин Владислав, протоиерей. История Русской Церкви. М., 2004.

113. Чильцов Н. Церковь королевства Сербского со времени приобретения ею автокефалии (1879-1896). – СПб., 1899.
114. Шейнман М.М. Вера в дьявола в истории религии. – М., 1977.
115. Шкаровский М.В. Нацистская Германия и Православная Церковь. М., 2002.
116. Шкаровский М.В. Русская Православная Церковь при Сталине и Хрущеве. М., 2000.
117. Шкаровский М.В. Православная Церковь и советское государство в 1943-1964 годах. СПб., 1995.
118. Шмеман А., прот. Исторический путь Православия. – Нью-Йорк, 1954. – Репр.: М., 1993.
119. Шпажников Г. А. Религии стран юго-восточной Азии: Справочник. – М., 1980.

Додаткова:

1. Брунов Н. Очерки по истории архитектуры. М., 2003.
2. Джурич В. Византийские фрески. Средневековая Сербия, Далмация, славянская Македония. М., 2000.
3. Кондаков Н.П. Памятники христианского искусства на Афоне. СПб., 1902.
4. Колпакова Г. Искусство Византии. Поздний период. СПб., 2004.
5. Колпакова Г. Искусство Византии. Ранний и средний периоды. СПб., 2004.
6. Комеч А.И. Древнерусское зодчество конца X — начала XII в. М., 1987.
7. Лазарев В.Н. История византийской живописи. М., 1947. Т. 1.
8. Лебедев А. Исторические очерки состояния Византийско-восточной церкви от конца XI до середины XV в. СПб., 1998.
9. Левченко М.В. Очерки по истории русско-византийских отношений. М., 1956.
10. Львова Е.П., Фомина Н.Н., Некрасова Л.М., Кабкова Е.П. Мировая художественная культура. От зарождения до XVII века. СПб., 2006.
11. Райс Дэвид Тальбос. Искусство Византии. М., 2002.
12. Якобсон А.Л. Закономерности в развитии средневековой архитектуры. Ленинград, 1987.
13. Якобсон А.Л. Раннехристианский Херсонес. М.; Ленинград, 1959.